

PROBLEMES DE CRONOLOGIA LULLIANA

Primera Part

El Libre de Demandes i Questions i el Libre del Gentil

Entre les primeres obres de Ramon Llull existeix una confusió de cronologia i d'autenticitat realment descoratjadora, amb tantes teories com comentaristes hi ha hagut. En lloc de citar cada teoria —que allargaria inútilment aquest article— intentaré aclarir un poc la situació anant directament a les fonts. Començaré amb tres cites del *Libre de contemplació*. La primera diu:

1) "Encara-us loa e.us fa gràcies, Sènyer, per so car (vostre servidor) fets ésser certificat en la fe crestiana per raó de veres probacions e de veres significacions e de manifestes raons, les quals ha atrobades en lo *Libre de demandes e de qüestions*."(1) Es clar, em sembla, que un llibre en el qual "ha atrobat" tantes coses, no pot haver estat escrit pel mateix Ramon Llull.

2) La segona cita és: "On, beneit siats vós, sènyer Deus, car si totes aquestes coses no valien a hom a entendre e a saber aquest libre, cové que hom recurra al *Libre del gentil*, qui és appellat *Libre de qüestions e de demandes*, per demostrar la carrera de la glòria de nostre senyor Déus."(2) Aquesta cita ens dona un segon (o sub-) títol de la mateixa obra, el qual, per coincidir amb el d'una obra ben coneguda de Ramon Llull, ha donat peu a moltes confusions. Però ja hem vist que l'obra citada aquí no pot ésser d'ell.

3) La tercera cita és: "Qui per vers significats ni per vives raons sensuais ni entellectuals vol encercar ni atrobar ni aprovar argumentantment per raons necessàries qual lig és mellor que les autres, fassa tant, Sènyer, que entena aquest *Libre de contemplació* e lo *Libre* qui és apellat *de demandes e de qüestions*, car per aquests libres porà ésser certificat e porà certificar a altre qual de les .iij. ligs és pus vera ni mellor ni per qual pervé hom a perdurable glòria."(3) aqueixa menció "de les tres ligs" ens serveix d'enllaç amb una quarta cita més al principi del *Libre de contemplació*:

4) "A vos, sènyer Déus, laor e glòria e mercès, con vos ha plagut que al vostre servu avets feta tanta de gràcia e de mercè que l'avets il.luminat per lo libre qui és apellat *Libre de raons en les tres ligs*, per lo qual libre ha conegut que la vostra substància divina és en .iij. persones, e ha y co-

negut certificament dels .xiiij. articles, e ha y auda certificació que la ley dels crestians és vera e mellor de les altres ligis." (4) Des de temps d'En Salzinger, (5) s'ha vingut suposant, per la mateixa manera que Ramon Llull dona gràcies a Déu per haver-li donat il.luminació per via d'aquest llibre (que tampoc pot esser seu), i pel contingut evidentment similar, que, a pesar del títol diferent, es refereix a la mateixa obra que en les tres cites anteriors.

Aqueixa darrera suposició, emperò, no és central al nostre argument. Molt més important és la conclusió de que Ramon Llull es va trobar molt influenciat (6) per una obra (no seva, és clar) de subtítol *Libre del gentil* que tractava "de les tres lleis", que sense cap dubte eren la cristiana, la jueva i la mahometana.

5) Ara bé, aquest subtítol ens duu cap a una altra cita, aqueixa al principi del *Libre del gentil i dels tres savis* (7) de Ramon Llull. Allà diu que ha escrit la seva obra "seguint la manera del libre aràbich *Del gentil*." (8) Em pareix, i ha paregut a molts de comentaristes, (9) que això no es pot referir a una obra seva —per la frase "seguint la manera" i per l'article definit en "del libre", tots dos difícils d'explicar si es tractàs d'una obra escrita per ell.

6) Aqueixes darreres consideraciones han estat complicades per una cita al final de la traducció francesa medieval del *Libre del gentil i dels tres savis*, que s'ha conegut des de la seva publicació parcial el 1831, (10) i que llavors ha estat repetida per Littré (11) i tots els comentaristes posteriors. Diu de l'obra que "noveilement il est translaté d'arabich en latin et en romens et en ebrieu." (12) Ara bé, aqueixa cita apareix únicament en aquesta traducció francesa; els quatre Mss. catalanas (13) no duen res semblant; els Mss. llatins (14) i la traducció medieval castellana (15) duen un final diferent i molt interessant, que tractarem a l'Apartat 9 més avall. A més, aquesta traducció francesa esta preservada a un Ms. únic, (16) de molt el més dolent de tots els Mss. medievals del *Libre del gentil*. No sabem si el mal és imputable al traductor o al copista, però és tan ple d'errors que no hi ha cap foli que no tenguí el seu bon esplet de passatges incorrectes (de vegades fins al punt de fer dir a Ramon Llull exactament lo contrari de lo que volia dir), ridículs o inintel.ligibles. (17) En Llinarès els ha intentat corregir a les notes de la seva edició, però sovint s'ha vist desbordat. Així que fiar-nos d'aquest Ms. en contra de l'evidència de tots els altres Mss. medievals, més que arriscat, és totalment antimetodològic. Per tant, millor seria descartar aquest passatge com a prova en pro o en contra de qualsevol tesi, i considerar l'evidència de l'Apartat 5 independentment.

7) Una altra cita ha vingut també a torbar la qüestió: l'inventari de l'escola lul.lista de Barcelona de 1466, (18), on, parlant dels llibres que manquen, menciona "*lo Jentil* quel mestre sen ha portat, ço és fra Johan

Ros, de nombre 156." (19) Mirant aquest nombre en la llista que segueix, veim: "Gentilis in arabico quem detulit frater Johannes Ros." ¿Però que ens assegura que aquest llibre és de Ramon Llull? ¿El simple fet de la seva presència en el catàleg? Però apareix al final de la llista, precisament a l'únic lloc on abunden obres apòcrifes o clarament no lul·lianes. Vegem aquest final:

152 Artificium artis generalis

153 Liber clericorum

154 De dictis David

155 De cavallaria

156 Gentilis in arabico quem detulit frater Johannes Ros

157 Vita magistri Raymundi

158 Lectura artis brevis

159 Sermones sancti Augustini

160 Logica

161 Vita beati Francisci (20)

A més la llista conté cinc altres còpies del *Gentilis*: quatre als nombres 64, 97-98, 132, i una a la llista final on diu *Gentilis in plano* (ie. en català). (21). Així que aqueixa cita tampoc no ens il·lumina un costat o l'altre de l'argument. Lo únic que pareix versemblant és que es tractaria de la mateixa obra citada a l'apartat 5, i tractant-se d'una obra "la manera" de la qual Ramon Llull havia "seguit", no seria d'estranyar que la tenguessin (o al menys fins que el Frare Ros la *detulit*) a l'escola lul·liana de Barcelona.

8) Un altre índex de l'origen no lul·lià d'aquesta obra ve d'una paraula aparentment sense importància al principi del *Libre del gentil i dels tres savis*. A la descripció del bosc o *locus amoenus* on el Gentil es troba, diu que "hi havia cabirols, seros, gatzeles, lebres, cunils, e moltes d'altres bèsties." (22) Ara bé, en aqueixa llista s'ha infiltrat un animal exòtic, que mai no ha existit a Europa. Es la gasela, que és, i sempre ha estat, de distribució africana i asiàtica. La paraula, que ve de l'àrab *gazâla*, no va arribar a entrar en us comú en les llengües vernacles europees fins al segle XVI (23), i els pocs exemples anteriors es troben normalment en texts referents a Àfrica i Àsia, i on els autors han sentit la necessitat de donar una explicació, com Joinville: "Une beste sauvage que l'on appelle gazel, qui est aussi comme uns chevreus." (24) ¿Per què el va introduir Ramon Llull en un lloc poc important, tan plé de tòpics de l'època, a una llista gens feta per cridar l'atenció del lector? (25) L'única resposta que se m'ocorre és que hi havia llocs en la seva obra (sobretot, llocs així sense importància doctrinal o metodològica) on seguia tan a la lletra "la manera del llibre aràbich *Del gentil*" que arribava a copiar; i de

tota manera tenia davant els ulls una obra similar a la seva, escrita per una persona que vivia, o havia viscut, a l'Àfrica del Nord o Àsia. (26)

Fins aquí hem discutit dues obres: per una banda un "*Libre del gentil* qui és apellat *Libre de qüestions e de demandes*" citada al *Libre de contemplació*, que hem vist que no pot ésser de Ramon Llull, que l'ha influenciat molt i que tracta "de les tres ligs"; per altra banda un "libre aràbich *Del gentil*" probablement no lul·lià, i que, si ell havia "seguit" la seva "manera" en el seu *Libre del gentil i dels tres savis*, havia de tractar també "de les tres ligs". Ara aqueixes quatre semblances —de títol, d'ésser probablement d'un altre autor, d'influència sobre Ramon Llull, i de contingut— són massa per ésser simples coincidències. Per tant, em pareix probable que tots dos es refereixin a la mateixa obra, i a més una obra d'importància capital en la formació del nostre pensador. (27)

9) Per acabar de situar bé el *Libre del gentil i dels tres savis* (amb risc d'acabar al mateix temps la paciència del lector) hem de treure una darrera cita: és la mencionada a l'apartat 6 que apareix al final de tots els Mss. llatins (recollits per MOG) i de la traducció castellana medieval. Citaré aquesta darrera per ésser relativament desconeguda, per ésser traduïda directament del català, (28), i per ésser particularment esmerada i fidel a l'original. Diu: "Finido el *Libro del gentil e de los tres sabios...* el qual nuevamente es fallado e sacado de la *Arte abreviada de fallar verdat*, la qual la causa e los principios de todas cosas en todas ciencias asy en artes liberales como en matemáticas muy fuertemente busca e falla. El qual libro es razón e manera a alumbrar..." (29)

Això demostra clarament, em sembla, que el *Libre del gentil i dels tres savis* és posterior, o al menys contemporani, a la primera obra de l'Art lul·liana, l'*Art abreujada d'atrobare veritat*. De fet, el *Libre del gentil* és bastit d'un cap a l'altre (com mostrarem en una comunicació al VII Centenari de la Fundació de Miramar) sobre el mecanisme de l'Art, i té relacions particularment estretes amb el *Liber principiorum theologiae* (i igualment, però en grau menor, amb el *Liber principiorum philosophiae*). Així que fa part del cicle de l'*Art abreujada d'atrobare veritat*, cicle que, com intentarem demostrar en la segona part d'aquest article, és neta-ment posterior al *Libre de contemplació*.

Segona Part

Les Primeres Etapes de la Producció Lul.liana

Com va mostrar Carreras i Artau, (30) l'Art lul.liana és divisible en cicles que es succeeixen tant com es va modificant l'estructura de l'Art. Lo que intentaré demostrar aquí és que aqueixa divisió en cicles es pot aplicar a obres no directament pertanyents a l'Art, i per tant pot esser emprada com a eina per aclarir qüestions de cronologia lul.liana, sobretot en la producció anterior a l'*Ars Inventiva Veritatis*. (31) Finalment, intentaré usar aqueixa eina per corregir qualche inexactitut en el catàleg de Platzeck (32) i al mateix temps reagrupar certes obres dins d'una cronologia un poc distinta.

Comencarem per definir termes.

10) Un cicle lul.lià està constituit per obres que:

a) citen i deriven la seva autoritat (en el sentit lul.lià) d'una obra cabdal de l'Art a un estat determinat, com per exemple 3-Ars Comp Inv, 21-ArsDem i 55-ArsInvVer; (33)

b) usen les constants del sistema lul.lià (Dignitats, etc.) d'una manera igual a o clarament derivada de la mateixa obra cabdal. (34)

11) El primer cicle deriva de la primera obra de l'Art, l'*Art abreu-jada d'atobar veritat*, o en llatí *Ars compendiosa inveniendi veritatem* (3-ArsCompInv). La seva distribució de constants, o de conceptes bàsics lul.lians, és la següent:

A	S	T	V	X	Y
bonea granea eternitat poder saviea voluntat (35) virtut veritat glòria perfecció justícia larguea misericòrdia humilitat senyoria paciència	B memòria membrant	Déu	fe	saviea	veritat
	C enteniment entenent	creatura	esperança	predestinació	
	D voluntat amant	operació (36)	caritat	perfecció	Z
	E l'actu de B.C.D.	diferència	justícia	mèrit	
	F memòria membrant	concordança	prudència	poder	falsetat
	G enteniment entenent	contrarietat	fortitudol	glòria	
	H voluntat desamant	començament	temprança	esser	
	I l'actu de F. G. H.	mijà	gola	sciència	
	K memòria oblidant	fi	luxúria	justícia	
	L enteniment innorant	majoritat	avarícia	franc arbitre	
	M voluntat amant o desamant	egualtat	accidia	defectus	
	N l'actu de K. L. M.	menoritat	superbia (37)	colpa	
	O composta de l'actu de B. F. K.	afermació	enveja	voluntat	
	P composta de l'actu de C.G.L.	dubitació	ira	pena	
	Q composta de l'actu D.H.M.	negació		privació	
	R composta de O.P.Q.			ignorància	

Caldria observar que l'alfabet principal engloba dues classes de conceptes: a) les "figures" lul.lianes (ASTVZYZ adalt) i b) l'interior de la figura S (de B fins a R a la segona columna); mentres que els alfabet subsidiaris es troben a l'interior de les altres quatre figures (ATVX) amb lletres corresponents a les de S. Aqueixa dualitat curiosa desapareixerà en la formulació final de l'Art. (38).

12) En la segona obra cabdal de l'Art lul.liana, *l'Art demostrativa* (21-ArsDem), l'estructuració de conceptes és gairebé idèntica, i per tant només apuntarem les diferències amb el quadre anterior.

A	S	T	V	X	Y	Z
	B C			predestinació esser		
	D E					
	F G H I K L			subposició inmediate realitat potència franc arbitre privació		
	M N		supèrbia accídia			
simplicitat noblea misericòrdia senyoria	O P Q R			demostració mediate raciones objet		

Deuria esser ben clar que aqueixes mínimes diferències, de vegades només d'orde, no són de gran importància en el desenvolupament de l'Art lul.liana; (39) però a nosaltres, com a instrument per comprovar cronologies lul.lianes, ens pot esser, com veurem més envant, d'una ajuda preciosa.

13) La darrera fase de l'Art lul.liana representa un canvi d'una importància que ha estat reconeguda des del seu temps. (40). Prenent els conceptes de la seva formulació definitiva a 142-ArtBreu i 146-ArsGenUlt, tenim:

	A	T	questions (regles)	subjectes	virtuts	vics
B	bonea	diferència	utrum (possibilitat)	Déu	justícia	avarícia
C	granea	concordança	quid (equiditat)	àngels	prudència	gula
D	eternitat	contrarietat	de quo (materialitat)	cel	fortitudo	luxúria
E	poder	començament	quare (formalitat)	home	temprança	supèrbia
F	saviea	mijà	quantum (quantitat)	imaginativa	fe	accídia
G	voluntat	fi	quale (qualitat)	sensitiva	esperança	enveja
H	virtut	majoritat	quando (temporalitat)	vegetativa	caritat	ira
I	veritat	egualtat	ubi (localitat)	elementativa	paciència	falsia (41)
K	glòria	minoritat	quomodo (la manera de les coses) cum quo (los estruments)	artifici	pietat	inconstància

Aquí, com sap tothom, sobretot des dels treballs importants de Pring-Mill:

a) De les figures principals, només queden la A i T (43). La V queda, però sense lletra pròpia. La S, que tanta importància tenia en les etapes anteriors per allò de que l'alfabet principal discorria pel seu interior, ha desaparegut sense deixar rastre. Lo mateix ha succeït amb les figures X, Y i Z.

b) En el lloc d'aquestes figures desaparegudes, s'han afegit les "regles" i els "subjectes".

c) Només hi ha un sol alfabet (de B a K; descartam la A i T per no tenir un paper més que fossilitzat), cada lletra del qual val per tots els conceptes estampats a la seva dreta.

d) El nombre de Dignitats queda reduït de 16 a 9, i els Principis relatius de 15 també a 9.

e) S'ha canviat l'orde de les virtuts, posant les quatre cardinals primer i les tres teològiques darrer. A més, s'han afegit dues virtuts i dos vicis, per arribar al mateix nombre 9 de l'alfabet general.

14) Ara que tenim una visió global de l'estructuració de les diverses fases de l'Art lul·liana, convé insistir en un punt d'importància capital. Una Art combinatòria o "inventiva" com aqueixa no pot partir d'una altra base que la d'una *sistematització total*. Es a dir, una vegada elegides les pedres fonamentals de construcció, que en aquest cas són els conceptes bàsics o constants (44) del sistema exposats en els quadres anteriors, no hi pot haver la més mínima variació tant en la seva designació com en el seu orde. Clar, es pot modificar el sistema d'una obra a l'altra, (45) però lo que ha de quedar ben patent és que canviar la significació dels constants arbitràriament a l'interior d'una obra (o d'una sèrie d'obres interdependents) equivaldria a canviar l'orde de xifres enmig d'una computació aritmètica o donar instruccions contradictòries a una computadora.

Això ens pot donar els nostres primers indicis cronològics, en el sentit negatiu que una obra amb contingut científic (teològic, filosòfic, logic, etc.) que no té aqueixa ordenació de conceptes bàsics —no és suficient que els tenguí; els ha de tenir sistematitzats— ja es pot sospitar que fou escrita abans de la il·luminació de Randa on Ramon Llull va trobar la inspiració de l'Art. (46). Si, a més, aqueixes obres no duen cap referència a una obra cabdal de l'Art, ni cap autocita, sinó al contrari, citen obres d'altres autors (cosa rara en la producció ulterior de Llull), (47), podríem estar bastant segurs que pertanyen a una època anterior a la primera plasmació de l'Art. Així podríem ja parlar d'una:

15) PRIMERA ETAPA (? — 1274) — *Pre-Art*, amb les següents obres:

33 — LogAlg

43—LogGat

2 — Contemp (48)

Queda eliminada de la llista de Platzeck, per la primera part d'aquest estudi, el 1-GentAr.

Llavors, a continuació de la il·luminació de Randa, ve la:

16) SEGONA ETAPA (1274-1283) (49) — *Primer cicle de l'Art*, o cicle de l'Art *abreujada d'atrotar veritat* (= 3-ArsCompInv), amb les obres següents:

3 — ArsCompInv	8 — PrincThe	16 — OraCont
4 — ArsNot	9 — PrincPhi	37 — OrdCav
5 — ArsUni	10 — PrincJur	42 — DoctPue (50)
6 — Gentil	11 — PrincMed	44 — Blaquerna
7 — Demost	12 — Artificium	45 — Intenció
	13 — SpirSa	

Dels nombres 3 a 16 no hi ha cap sorpresa. Tots citen el 3-ArsCompInv i altres obres de la sèrie. Són les darreres quatre obres que duen novetat. Però tant 42-DoctPue com 44-Blaquerna:

a) Citen les Dignitats amb nombre i orde exactament corresponents a aquest cicle. (51).

b) Citen els vicis (de la figura V) també amb l'orde d'aquest cicle. (52).

c) Citen obres d'aquest cicle, en especial el 3-ArsCompInv, (53) sense mencionar per a res obres del ciclo següent. Com a curiositat, val la pena mencionar que totes dues també citen el 2-Contemp, cosa que Llull no tornarà a fer després d'aquest cicle.

El 37-OrdCav hi entra per la seva vinculació estreta amb aqueixes dues obres: cita lo que podria esser un capítol de 44-Blaquerna, (54) està citada a 42-DoctPue, (55), i totes tres deriven, em sembla, de la mateixa època de preocupacions socials de part de Ramon Llull.

En quant a 45-Intenció, és més problemàtic. Només cita 3-ArsCompInv, (56) però al mateix temps desplega els vicis amb l'orde del ciclo següent. (57) Per això l'hem posat al final d'aquest cicle, com a obra de transició al pròxim. A més, ve bé la seva col·locació aquí per la relació amb 42-DoctPue, en estar escrits tots dos per al fill de Ramon Llull.

17) En quant a altres obres que es podrien relacionar amb aquesta etapa, tenim:

Obres eliminades

14 — Alchin

15 — Teliph (58)

Obres recol·locades a altres etapes

33 — LogAlg

38 — HoresSM

43 — LogGat

39 — HoresND

Per les dues *Logica*, veure apartat 15 més amunt. Les dues *Hores* pareixen del darrer cicle de l'Art, per l'orde de les virtuts. (59)

Obres impossibles de datar per aquest mètode

18 - Angels

40 - Plant

41 - Peccat

Obres perdudes, possiblement pertanyents a aqueixa etapa

17 — Actudi

20 — ArsRet

19 — Decemp

36 — DoctPri (60)

18) TERCERA ETAPA (1283-1289) (61) — *Segon cicle de l'Art*, o cicle de l'Art *demonstrativa*, amb les obres següents:

21 — ArsDem

25 — ArsInvPar

31 — ExpoFig

30 — LectFigAD

26 — Propos

32 — CompArtDem

21a — Chaos (62)

27 — IntrArtDem

35 — QqComp (63)

22 i 23 — Regles

28 — ArsJur

46 — PsalmQui

24 — Quatuor

29 — ArsCompMed

51 — Felix

El fet d'haver de col·locar, com resultat de l'apartat 16, totes aqueixes obres després de 44-Blaquerna, és a dir després de 1283, (64) ens crea un problema: el de concordar aquest fet amb l'afirmació de la *Vida coetània* que 21-ArsDem fou escrit abans de la fundació de Miramar en 1276.

19) Abans de mirar de prop la *Vida coetània*, hem de comprendre que és molt més un document espiritual, concentrat en les crisis psicològiques i intel·lectuals de Ramon Llull, que una biografia recomptant de manera seguida els esdeveniments més rutinaris de la seva vida. Dona la impressió d'una impaciència davant fets purament objectius, saltant d'un moment considerat important (i recomptat amb gran luxe de detalls) a un altre, deixant de banda períodes d'anys que el biògraf segurament considerava sense interès. Amb una actitud així, encara menys interès devia tenir en desenredar la seqüència exacta dels desplaçaments de Ramon Llull entre Mallorca i Montpeller. I efectivament, la part que ens interessa, és de les més embullades cronològicament. Es succeeixen quatre esdeveniments: (65).

a) "El senyor Rey de Mallorques" ordenà que Ramon Llull "vingués a Montpeller", al qual la versió llatina afegeix "ubi rex ipse tunc erat",

per fer examinar "les meditacions que ell havia ordonades, per tots los dies de l'any trenta paràgrafs specials." (66)

b) "E llavors en lo dit loch de Monpeller féu lo dit Reverend Mestra hun libre apellat *Art demostrativa*, la qual legí aquí públicament, e sobra aquell féu una *Lectura*, en lo qual declarà com la primera forma e la primera matèria constituehexen hun cahos (67) elemental, e com los deu predicaments universals devallen e són contenguts en aquell segons la theoloyal e catòlica veritat."

c) "E en aquell temps impetrà lo dit Reverend Mestra, del dit senyor Rey, esser edificat hun monastir en lo Regne de Mallorques..."

d) "Aprés donchs de aquestes cosas, anà-se'n lo Reverend Mestra al pare sant e als cardinals per obtenir que per lo món se fessen monastirs hon sa aprenguessen diversos lengatges per convertir los infaels, e com fos atès a cort, atrobà lo sant pare qui llavors era mort de fresch," al qual el text llatí precisa, "dominum scilicet Honorium papam."

Per altra part, nosaltres sabem que:

e) Jaume II no va esser "Rey de Mallorques" fins a l'abdicació de son pare, el 21 de juliol, 1276, i probablement no va esser coronat fins al setembre. (68)

f) El primer document de la fundació de Miramar data d'octubre del mateix any. (69).

g) El papa Honori IV va morir el 3 d'abril, 1287.

Així que l'autor de la *Vida coetània* comprimeix en l'espai de tres mesos: la crida del Rei i el viatge de Ramon Llull a Montpeller; la defensa allà d'un llibre seu; la composició de l'*Art demostrativa* (obra llarga i de les més abstractes i complicades que escrigué); el donar-ne una lectura pública; la composició de 30-LectFigAD i 2la-Chaos; tots els tràmits des de la petició al Rei fins a la confirmació de la fundació de Miramar. Llavors, sense més ni menys, com si fos la cosa més natural del món, pega un salt d'onze anys!

Fins ara els crítics havien pensat trobar una solució dient que el biògraf s'havia equivocat en dir que Jaume ja era rei, i que l'estada de Llull a Montpeller descrita en a) fins a c) més amunt devia datar de 1274/5. Però, si la il·luminació de Randa data de 1274, com diuen molts, (70) això dona un màxim d'un any i mig per escriure totes les setze obres de la nostra SEGONA ETAPA (qualcunes llarguissimes), descartar aquest cicle de l'Art per començar-ne un altre, i escriure almenys tres obres bàsiques de la TERCERA ETAPA. Llavors tardaria tretze o catorze anys (71) (gairebé deu vegades més) en completar la TERCERA ETAPA. Aqueixa distribució de temps em pareix ben improbable, sinó impossible.

Una solució va donar el P. Batllori, desplaçant la data de la il·luminació de Randa cap a 1271. (72) Però això comença un moviment encadenat cap endarrera que ens segueix creant problemes. Els nou anys

d'estudis han de començar llavors en 1262, i si donam un sol any (la majoria d'autors en dona dos) pels pelegrinatges, (73) això fa que la seva conversió a l'edat de 30 anys va ocórrer l'any 1261 (o 1260), i per tant el seu naixement en 1231 (o 1230), data no admesa per cap autor. (74)

L'altra solució és admetre que l'autor de la *Vida coetània* pogué confondre no el fet de que Jaume II ja era rei (confusió no tan probable en vista dels lligams estrets entre Ramon Llull i en Jaume), sinó l'orde cronològic de diverses estades a Montpeller i Mallorca (cosa ben fàcil de confondre en un home tan viatger). En aquest cas podríem proposar el quadre següent:

h) La SEGONA ETAPA (primer cicle de l'Art) dura devers nou anys, des de la il·luminació de Randa (ca. 1274) fins a acabar Blanquerna (ca. 1283). (75)

i) Devers aquest darrer any escriu a Montpeller, (76) no dues, com s'ha vingut dient tradicionalment, sinó tres obres: 21-ArsDem, 30-LectFi-gAD i 21-a-Chaos. (77).

j) Amb això comença la TERCERA ETAPA (segon cicle de l'Art), que dura sis anys, fins al 1289 quan escriu el 55-ArsInvVer.

Fins ara s'ha vingut asseverant tant (i més que res per inèrcia) que 21-ArsDem fou escrit en 1274 i 44-Blaquerna nou anys (al menys) després, que això que acab de proposar podria pareixer una hipòtesi desorbitada en pugna amb fets establerts. En realitat, però, és només una hipòtesi nova contra una vella, en quant totes dues pressuposen un error de part de l'autor de la *Vida coetània*. Quin error li atribuïm no té tanta d'importància com el resultat d'aquesta atribució. Amb la hipòtesi vella, hauríem d'admetre una obra (44-Blaquerna) clarament pertanyent a la SEGONA ETAPA (els arguments de l'apartat 16 em pareixen innegables) escrita nou anys després de començar la TERCERA ETAPA; a més hauríem d'admetre una impossible distribució de temps (1 1/2 i 14 anys). Amb la hipòtesi nova tenim obres i etapes que se succeixen lògica i cronològicament; a més tenim una distribució de temps (9 i 6 anys) que no necessita explicació.

20) En quant a altres obres que es podrien considerar com pertanyents a aqueixa etapa, a part dels Nos. 33 i 36-45 discutits més amunt, i a part d'obres de dubtosa autenticitat com 47-DictTrin, 48-FonsPar i 53-BeneTu, hi ha el problema de:

34 — Libre de definicions.

Fins ara aqueixa obra havia estat col·locat dins les primeres etapes de producció lul·liana a causa de dues cites del 42-DoctPue:

I. "Con hauràs apres gramàtica en est libre, enaprés aprin-la en lo Libre de diffinicions e de qüestions." (76)

II. “¿E vols que (ton infant) age molt alt enteniment a entendre subtilment? Mostra-li la *Art de atrobar veritat* e lo *Libre de diffinicions e de comensaments e de qüestions*.” (79)

Entre els lul·listes hi ha una facció major que diu que una d'aqueixes cites, o ambdues, (80) es refereixen a 34-Defini, (81) i una menor que diu que es refereixen a 35-QqComp, (82) opinions que em semblen fundades més que res en vagues similaritats de títol. Els fets contraris són:

a) El 35-QqComp, com ja hem vist, (83) pertany a la TERCERA ETAPA, i per tant ha d'esser netament posterior a 42-DoctPue.

b) El 34-Defini, obra conservada en versió catalana al Amb. 0.87 sup. de Milà, i en versió llatina en uns set Mss., (84) ha d'esser del darrer cicle de l'Art, i per tant encara més tardana. Les raons són dues: 1^a — parla dels “.vi. senys o potències corporals, ço és visiva, auditiva, odorativa, gustativa, tactiva e affatus”, (85) concepte no incorporat a l'Art fins al 70-Afatus; (86) i 2.ª — dóna les virtuts i els vicis en l'orde i nombre del darrer cicle de l'Art, (87) cosa que no he pogut trobar en cap obra anterior al 131-ArsMagPraed. (88)

c) El 34-Defini és de forma molt semblant al 139-Introd, (89), és a dir un sobrevol ràpid damunt els conceptes bàsics de l'Art, un resum massa superficial perquè un hi pugui trobar “molt alt enteniment e entendre subtilment”. A més, no és de cap manera una obra per aprendre gramàtica, ni té res de “qüestions”.

Així que es veu clarament que tenim afer a dues obres distintes:

i) el *Libre de diffinicions e de comensaments e de qüestions* citat al 42-DoctPue i pertant pertanyent a la SEGONA ETAPA de la producció lul·liana, i que, si no s'arriba a identificar amb cap obra coneguda d'aquesta etapa, s'hauria de considerar com a perdut;

ii) el *Libre de definicions* descrit als paràgrafs b) i c) més amunt, i que, com acabam de veure, ha d'esser del darrer cicle de l'Art. Per ventura es podria evitar confusions si el designàssim amb un dels títols alternatius que es troben als Mss.: *Liber de sensuale et intellectuale* o *Rubrica de differentia, concordantia et contrarietate*.

Obres impossibles de datar per aquest mètode

49-DispFidInf

52 — CentNoms

54 — EpDucVen

Obres perdudes, possiblement pertanyents a aqueixa etapa

50 — VisPla

De 1289 endavant no he fet cap estudi detingut. Només puc oferir algunes notes que per ventura ajudarien a comprendre un poc millor el

desenvolupament cronològic i ideològic de l'Art lul·liana. De totes maneres, crec que podríem esbossar una:

21) QUARTA ETAPA (1289-?) — Fase preparatòria del cicle final de l'Art.

Només senyalaré les fites crítiques d'aquesta etapa, les que introdueixen elements nous a l'estructuració de l'Art. Com es sap, l'etapa comença amb:

22) *L'Ars Inventiva Veritatis* (55-ArsInvVer). Aquí es posa en moviment el canvi immens (veure Apartat 13 més amunt) de l'Art amb 16 Dignitats i fins a 16 figures, a l'Art de 9 Dignitats i 4 figures. Més important encara que aquestes qüestions numèriques, és un canvi fonamental d'orientació: a partir d'ara, i sense dubte per fer front a crítiques que deien que el sistema lul·lià era d'aspecte massa estrany i de maneig (i de comprensió) massa difícil, l'Art deixa de ser tan algebràic i simbòlic per tornar més verbal i conceptual. (90). Això explicaria en part la reducció de Dignitats, de figures i d'alfabet. Paral·lelament amb (o per ventura a rel de) aquesta nova orientació, apareixen per primera vegada definicions (91) dels termes bàsics de l'Art (en aquest cas, de les figures A i T). O, dit d'una altra manera, abans de 55-ArsInvVer, no hi ha cap obra de l'Art (apart de la de la nota anterior) que tenguí definicions; després no n'hi ha pràcticament cap que *no* en tenguí. I amb la implantació de les Cent Formes (veure més abaix, l'Apartat 26 i la Nota 95), allò arribarà a l'estat d'una verdadera obsessió.

23) *L'Arbre de filosofia desiderat* (59-ArbFilDes) introdueix les *regles* que només aparegueren en el 55-ArsInvVer en forma rudimentària. D'ara endavant formaran part integral de l'alfabet de l'Art. Amb el seu afany de fer l'Art més acceptable, Ramon Llull hi anirà incorporant més i més elements del món conceptual medieval, i amb les *regles* incorpora el concepte (sinó cada una) de les categories (o predicaments) d'Aristòtil.

24) La *Taula General* (Pla 67) introdueix la "taula" de combinacions ternàries en la seva forma definitiva. (92) També comença aquí Ramon Llull la datació sistemàtica de les seves obres. (93)

25) En l'*Afatus* (Pla 70) introdueix el concepte del sisè seny, que defineix en els *Proverbis de Ramon*, dient: L'objecte de afatus es manifestació de pensa; el seu estrument és la llengua." (94)

26) *L'Arbre de Sciència* (77-ArbSci) és la culminació de la incorporació del món conceptual medieval al sistema lul·lià. Apareixen per primera vegada les Cent Formes. (95)

26) *L'Ars magna praedicationis* o *Liber de praedicatione* (131-Ars-MagPraed) és la primera obra que he pogut trobar que incorpora a l'alfabet mateix de l'Art les virtuts i els viciis en nombre de nou i en l'orde de 142-ArtBreu i 146-ArsGenUlt. (96)

Amb això queden incorporats tots els elements bàsics —les constants— del darrer cicle de l'Art.

ANTHONY BONNER
Puigpunyent (Mallorca)

* Primer vull esmentar dues persones que han tingut l'amabilitat de llegir aquest article i fer-hi una multitud d'observacions sempre encertades: el Dr. Jordi Gavà amb suggerències d'orde lul·listic, i En Francesc Moll Marquès amb correccions d'orde lingüístic. A tots dos les meves gràcies més sinceres.

A continuació citare llibres i articles amb títols de vegades una mica abreviats, seguits dels nombres corresponents de:

RD — Rogent i Duran, *Bibliografía de las impresiones lul·lianes*, Barcelona, 1927, si són anteriors a 1869; i

Bru — Brummer, *Bibliographia Lulliana. Ramon-Lull-Schriftum 1870-1973*, Hildesheim, 1976, si són posteriors a aquesta data.

Abreviacions emprades sovint són:

MOG — *Beati Raymundi Lulli Opera Omnia*, Magúncia, 8 vols. apareguts, 1721-41 (RD 302)

ROL — *Opera Latina*, 5 vols., Palma 1959-67 (Bru 3)

Obras — *Obras de Ramón Lull*, 3 vols., Palma, 1901-3 (Bru 35)

ORL — *Obras de Ramon Lull. Edició original*, 21 vols., Palma, 1905-50 (Bru 36)

OE — *Obras essencials*, 2 vols., Barcelona, 1957-60 (Bru 37)

Ca — Carreras y Artau, T. i J., *Historia de la filosofía española. Filosofía cristiana de los siglos XIII al XV*, 2 vols., Madrid, 1939-43 (Bru 730 i 1090).

Pla — Platzeck, E. W., *Raimund Lull. Sein Leben - seine Werke - die Grundlagen seines Denkens (Prinzipienlehre)*, 2 vols., Düsseldorf, 1962-4 (Bru 198)

Hillg — Hillgarth, J. N., *Ramon Lull and Lullism in fourteenth century France*, Oxford, 1971 (Bru 1144)

Altres abreviacions són les usuals entre els lul·listes (cf. Bru, pp. 5-7; les introduccions dels Toms I, III i V de ROL; i Hillg, pp. xix-xxii).

Per a títols d'obres lul·lianes, veure la n. 33.

NOTES

1. C. 77,3 a ORL III, 98 i OE II, 263. El verbí "atrobar" (variant de "trobar") per ventura necessita comentari. Al temps de Ramon Lull tenia dos significats (veure el *Diccionari català valencià balear* s.v. "trobar"): 1) "inventar, descobrir amb treball i enginy una cosa nova o desconeguda." Es en aquest sentit que el títol *Art abreuiada de atrobar veritat* és la traducció exacta de *Arts compendiosa inveniendi veritatem*; 2) equivalent al castellà *encontrar*. Ara bé, m'han senyalat la possibilitat de que aquí tendriem la primera acceptació; però em pareix molt forçat, sinó completament improbable, que Lluil doni gràcies a Déu per haver estat "certificat en la fe crestiana" per medi d'una invenció pròpia. La segona acceptació, en canvi, em sembla completament natural aquí.

2. C. 366,18 a ORL VIII, 636 i OE II, 1255.

3. C. 188,24 a ORL V, 184 i OE II, 552-3.

4. C. 11,28 a ORL II, 56 i OE II, 126.

5. MOG I, 10, citat per COLOM FERRA, *Ramon Lull y los orígenes de la literatura catalana*, EL XIII, 1969 (Bru 934), 146 i n. 28.

6. L'única altra cita explícita en tot el *Libre de contemplacio* és d'una obra d'Aristòtil (cf. OE II, 1085 i n. 261).

7. Pel títol, Rosselló (Obras I) va escriure "los tres savis", i així tothom des de llavors, però és una invenció seva. Tots els manuscrits posen "dels tres savis."

8. Obras I, 3-4; OE I, 1057.

9. Des del comentarista anònim que va apuntar al marge del primer foli del Ms. 1.062 de la Biblioteca Provincial de Palma, "Liber gentilis est alius ab ipso", fins a A. Llinares qui, en la seva edició de *Le livre du gentil et des trois sages*, París, 1966 (Bru 122), p. 17, després de considerar la possibilitat de que Ramon Llull fós l'autor, diu: "Il s'agirait plutôt, semble-t-il, d'une oeuvre écrite par un auteur arabe, dont nous ignorons le nom."

10. Per Reinaud i Francisque MICHEL en *Roman de Mahomet et Livre de la loi au Sarrazin*, París, 1831 (RD 396). La cita es troba a la p. 91.

11. HLF, p. 99.

12. LLINARES, ed. cit., 215.

13. Oxford, Bodleian, Can. It. 147; Palma, Sapiència, Caixa Forta; Palma, Bibl. Prov. 1.071; Palma, Bibl. Prov. 1.025.

14. Només he consultat els del segle XIV: París, Bibl. Nat., lat. 16114 (de ca. 1300 - Ms. de Pere de Limoges); París, Bibl. Nat., lat 15450 (*l'Electorium* de Thomas le Myésier); Berlin, Staatsb., lat. 465; Munich, CLM 10497; Palma, Bibl. Prov. 1.062, Mss. que només citaré quan diferencien substancialment del text de MOG II. No he mirat els quatre del segle XV ni els cinc del segle XVII.

15. Preservada a Londres, British Library, Add. 14040. Fou adquirida per la British Library en 1843, i la seva descripció és tan semblant a la del Ms. 16118 de la Biblioteca Nacional de Madrid, que fa molt de temps que va desaparèixer d'allà, que és ben possible que es tractes del mateix Ms.

16. París, Bibl. Nat., fr. 22933.

17. Ch.- V. LANGLOIS en *La vie en France au Moyen Age*, IV, París, 1928 (Bru 587), el descriu (p. 327) en aquests termes: "Le ms. fr. 22933 de la Bibl. Nat., des premières années du XIVe siècle, matériellement assez soigné, mais qui a été exécuté par un scribe négligent, contient, du fol. 65 au fol. 119, un ouvrage sous ce titre, en un français laborieux. A la p. 355, n. 3 (citat per Llinarès, op. cit., 22) pega més fort: "La version française du *Gentil* a dû paraître peu lisible aux lecteurs de notre ms. unique pour cette raison aussi qu'elle est, en une foule d'endroits, en raison des fautes conjuguées et du traducteur et du copiste, absolument inintelligible sans confrontation avec le latin." Torna atacar a la p. 371, n. 2, dient: "Le texte latin montre que 'Encore autre' est ici pour 'Alcoran'. Telle est la prodigieuse incorrection du ms. unique." Com a mostra de lo poc llista que era el traductor (o copista) basta la llista de Dignitats del Pròleg, on l'original (Obras I, 14; OE I, 1060a) diu "bonea, granea, eternitat, poder, saviesa, amor e perfecció", la versió francesa (Llinares, ed. cit., 35 i n. 91) posa "pitié et grandesse et trinité, por voir largesce, amor, perfection." De set, n'ha encertat tres!

D'un text tan "incorrecte y obra d'un escripteur curtet de ley (com va dir Obrador del Ms. de l'Ambrosiana de Milà, l. 34 inf., en el seu *Viatge d'investigació a les biblioteques de Munich y Milà*, en IEC, Anuari 2 (Bru 438), 1908, p. 612) no és del tot improbable la següent hipòtesi sobre com va néixer aquest passatge. L'original català segurament (veure més abaix. Apart 9 i la nota 29) deia quelque cosa com: "Fenit es lo libre del gentil i dels tres savis ..." (10) qual noveylament es traslladat de l'art abreuçada d'atrobare veritat." Ara bé ¿com havia de saber el pobre de traductor, ignorant en lul·lisme, que allò darrer era el títol d'una obra? I sense saber això, la cosa no tenia sentit. Però pensant per ventura que "traslladat" volia dir "traduit", li va venir a la memòria la cita de l'apartat 5. I puix que l'obra tractava també d'un Jueu, per ventura "abreu (jada)" tenia quelcom que veure amb "hebreu". Es més que probable que havia sentit parlar de la versió llatina que ja circulava per París, la versió "en romens" la tenia davant el nas, i així es va resoldre el problema. Si era sense excés de fidelitat a l'original, quin remei ...

Un altre punt: ¿no és això l'única cita d'una obra escrita per Ramon Llull en Hebreu? Si és ver, seria un altre factor de dubte.

18. BOFARULL Y SANS, *El testamento de Ramón Lull y la escuela luliana de Barcelona*. Barcelona, 1896 (Bru 371), pp. 465-9, que és més complet en lo que toca a l'escola lul·liana de Barcelona que BLANCO SOTO, *Estudios de bibliografía luliana*, Madrid, 1916 (Bru 396).

19. El text de Bofarull diu 56, però per la llista següent es un error evident per 156.

20. D'aqueixes deu obres, només dues són segurament lul·lianes — els nos. 153 i 155. El 157 és la famosa *Vida coetània* escrita per un deixeble de París. El 159 podria ésser el sermó del *Liber de Praedicatione* (ROL IV, 366), però allà només n'hi ha un, i a la llista és en plural. El 160 no podria ésser la *Logia nova* perquè aqueixa apareix als nombres 76-79, ni la *Logica algazelis* que és al nombre 147. Això ens deixa la *Logica del Gaizel*, les apòcrifes *Logica brevis* i *Logica parva*, o fins i tot qualsevol altre lògica de l'època. El 158 podria ésser l'autèntica *Lectura artis quae Brevis practica tabulae generalis intulata est* (Pla 123), *Introductorium ad artem brevem* de Munich CLM 10,552 (cf. HLF 136, Lo xu 7; Gl im) de dubtosa autenticitat, o un comentari de qualsevol lul·lista. La 152 és obra anònima (cf. ROL I, 32) que es troba a Copenhagen, GKS 3478 oct., i fragmentàriament a Madrid, Univ. 116.Z.8 (=106), obra que no s'ha de confondre amb el també anònim *Breve et utile artificium Artis generalis*, ni amb l'obra de Joan Bulons o Soïons, *Lectura super artificium Artis generalis*. En quant als nos. 154 i 161, no els he vist citats a cap llista d'obres lul·lianes autèntiques o apòcrifes.

21. En el famós catàleg de 1311, un cas similar d'haver-hi un *Liber gentius* amb un *Alter Liber gentilis* (nos. 1-2 de la llista transcrita en Hillg 335-343) ha estat donat com a prova (per Obrador en Obras I, xliii i Lohr en El XII, 159) de l'existència de diverses versions de l'obra, quan en realitat aquí tampoc es tracta d'un catàleg d'obres, sinó de manuscrits lul·lians — en aquest cas els guardats a la Cartoixa de Valvert a París (tot. Hillg 192 i 335). Es per això que hi trobam també (els citaré pels nombres de la mencionada llista de Hillg) una *Ars compendiosa* i una *Alia Ars compendiosa* (3 i 6), un *Liber intellectus* i un *Alius Liber intellectus* (32 i 33), un *Liber proverbiorum* i un *Alius Liber proverbiorum* (43 i 44), una *Ars medicine* i una *Alia Ars medicine* (45 i 46), una *Ars iuris* i una *Alia Ars iuris* (47 i 48), un *Liber de articulis fidei* i un *Alius Liber articulorum* (79 i 82), una *Ars electionis* i una *Alia Ars electionis* (87 i 88 — o lo que és clar, una sèrie d'obres de les quals tenien dos exemplars a la biblioteca).

22. Obras I, o. En OE I, 1057b han canviat la segona paraula per "cervos" per raons que no acab d'entendre, si no és purament un error tipogràfic.

23. Cf. COROMINAS, *Diccionario critico etimologico de la lengua castellana*, s. v.; *Oxford English Dictionary*, s. v.

24. Ed. de Wailly, París, 1874, p. 278, citat per HATZFELD, DARMESTETER i THOMAS, *Dictionnaire général de la langue française*, s. v. Veure també les cites de DUCANGE, *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis*, s. v., com per exemple "equum, qui lingua Saracenia Gazela appellatur." Seria interessant explorar la possibilitat que aquesta cita de Ramon Llull fos la primera en forma moderna (els *Libros de Astronomia* d'Altóns el Savi duen *algazel* — cf. Corominas, loc. cit) en una llengua vernàcula europea.

25. Els traductors medievals de l'obra es regiraren tots davant tal exotisme. El llatí posa *ursi* (MOG II, 2b), el francès *bvches* (ed. Llinarès, 29) i el castellà *gangetas* (Brit. Lib., Add. 14040, fol 5 v). Aqueixa darrera pareix una paraula inventada, un híbrid una mica pegassic entre una *gacela* i una *gunga*.

26. Parlant del "Libre arabich *Del Gentil*", Platzeck (Pla I, 91) diu, "Das Werk eines Mohammedaners ist es sicher nicht," demostrant a continuació que ha d'ésser obra d'un cristià. Això és clar, però la seva conclusió, "Es muss Lull selbst gewesen sein", pega un salt lògic massa gros, si no és que hagi caigut en la trampa de confondre "mahometà" amb "àrab". Que hi havia una abundant literatura d'apologetica cristiana escrita en àrab es despren clarament de l'interessant article de C. LOHR, *Liber Aliquandi and Liber Teht*, EL XII, 1968 (Bru 611), 145 i ss.

27. En quant a quina obra es refereix, és impossible donar una resposta **concreta**. MENENDEZ PELAYO a *Orígenes de la novela* (Obras completas, XIII (Bru 938), 118-9) va suggerir el títol *El Kuzari* del poeta jueu-espanyol, Jehuda Halevi, suggerència que Milias Vallicrosa (en la seva edició del *Liber predicationis contra judeos*, Madrid-Barcelona, 1957, pp. 23-24) va mostrar ésser sense fonament. Per a una interessant discussió del problema, veure Llinarès, ed. cit., pp. 18-20.

28. L'explicit (fol 85 v) diu: "Este libro sacó e trasladó de lenguaje catalan en lenguaje castellano en la cibdat de Valencia del señorio del Rey de Aragón, Gonçalo Sanches de Uzeda, natural de la cibdat de Córdoba, de los Regnos de Castilla, e acabólo de escrevir lunes XXIX dias del mes de Março de la era de mill e quatrocientos e dies e seys años" (= A. D. 1378).

29. Al mateix fol de la cita de la nota anterior la versió llatina (MOG II, 94) diu: "Finitus est Liber Gentilis et trium sapientum ... (qui) noviter est editus et extractus ab Arte compendiosa inveniendi veritatem, quae exquisitissime investigat causas et principia omnium rerum in omnibus scientiis tam liberalibus quam mechanicis; qui liber est modus et ratio ad illuminandum..." Com es pot comprovar, apart de la paraula "mechanicis" per "matemáticas", les dues versions són practicament identiques. El text català (Obras I, 304 i OE I, 1138b) diu: "Fenit és lo libre del gentil i dels tres savis ... (lo) qual noveylament és transladat; lo qual libre és rahó e manera a il·luminar..." que no té molt de sentit, i demostra clarament, em sembla, que els quatre mss. catalans que tenim descendeixen tots d'un original que va saltar un parell de línies aquí. Per una reconstrucció del text català i una discussió de la versió francesa, veure la nota 17 més amunt.

La teoria que hi havia una versió anterior o simultània amb el *Llibre de contemplació* i una llatina posterior a l'*Art abreviada d'atrotar veritat* (veure OE II, 89 n. 23) no es manté en peu davant els fets 1) de la versió castellana explicitament traduïda del català, 2) del poc sentit de la versió catalana tal com la tenim, i 3) d'emprar el *Llibre del gentil* tot el mecanisme de l'Art, i per això d'ésser necessàriament dins el primer cicle de l'Art (veure més avall).

30. Ca I, 290-1, 400-2, 456.

31. Veure Apartat 22 més avall.

32. En Pla II, 3*-84*. Es de molt el millor catàleg de l'opus lul·lià i amb dret el més emprat pels lul·listes. Per tant, és una llàstima que tenguí tants d'errors (sobretot a les importants llistes de cites) i que sigui de maneig tan difícil.

33. Veure els Apartats 11-13, 16, 18 i 22 més avall. D'aquí endavant usaré la numeració del catàleg de Platzek, amb abreviacions similars però per ventura una mica més fàcils d'identificar. Cal observar que l'autor de la *Vida coetània* era ben conscient de la importància d'aquestes tres obres: són de les poques (unes sis en total) que menciona pel títol.

34. Per qüestions de variacions de constants, veure l'Apartat 14.

35. O *amor*.

36. O *obra*.

37. O *ergull*.

38. Veure l'Apartat 13 c més avall.

39. El pas del primer al segon cicle de l'Art va acompanyat de modificacions de molta més importància, i sobretot dues:

a) La situació de la teoria dels elements com a base de l'edifici de l'Art. No és que sigui absent de l'etapa anterior, sinó que aquí entra en primer pla, com es pot apreciar obrint 21-ArsDem, o consultant altres obres del cicle com 21a-Chaos i 31-ExpoFig.

b) La presentació de la teoria dels correlatius, que havia de cobrar tanta fortuna en l'obra posterior de Ramon Llull. És el Dr. Jordi Gavà qui m'ha senyalat la seva presència a 30-LectFigAD i 21a-Chaos, donant així encara una altra confirmació del lligam estret entre aqueixes dues obres (veure els Apartats 16, 19b i 19i amb les seves notes corresponents), i de

la seva importància en el desenvolupament del pensament lul·lià. A més, són unes altres de les poques obres mencionades a la *Vida coetània*.

40. A la *Vida coetània* (OE I, 41) i sobretot a la miniatura XI del celebre *Breviculus* de Karlsrùhe (cf. Hillg pl. XI i pp. 179 i ss.)

41. *Mendacium* a les versions llatines. El terme català ve del Amb. 0.87 sup, fols. 2, 23v i 86, que he pogut consultar gràcies a un microfilm del Raimundus-Lullus-Institut de Freiburg.

42. Sobretot *El número primitivo de las dignidades*, Oxford, 1963 (Bru 520), 5 i ss.

43. No entenc l'afirmació de Platzeck (a *La combinatoria luliana*, "Revista de Filosofía", 1954 (Bru 759) p. 127) que "la figura segunda de su 'Axiomática' Lull la llama sencillamente Figura T, a buen seguro por constar de varios triángulos inscritos en un círculo (T = *triangulum*).". ¿Es possible que no hagi cotejat les diverses formulacions de l'Art, i per tant no s'hagi adonat que en aquesta fase la T és senzillament una relíquia fossilitzada d'etapes anteriors, on seguia la figura S (i no Q per *quadrangulus*).

44. Cal insistir en el fet que les lletres de l'alfabet lul·lià representen constants, al contrari del seu paper en la lògica aristotèlica i simbòlica, en la geometria euclidiana o en l'àlgebra post-cartesiana, on representen variables. D'això radica la diferència — gairebé es podria dir oposició — entre la lògica formal i l'Art combinatoria de Lull.

45. Per a variacions, principalment de nombre de Dignitats, veure Pring-Mill, op. cit., 4 n. 9 i 5 n. 12.

46. *Vida coetània*, OE I, 38-9.

47. Veure Ca I, 269.

48. Carreres i Artau (Ca I, 348 i 356) ja datava aqueixes tres obres entre les primeres de Ramon Llull. Pring-Mill, op. cit., 4, està d'acord, per raons gairebé idèntiques a les nostres: "El primer bosquejo de las dignidades se encuentra en la *Lógica del Gatzell* (la forma rudimentaria de la idea es precisamente uno de los argumentos más convincentes para la clasificación de esta obra entre las primeras que escribiera el Beato), y en una forma algo más desarrollada en el *Libre de contemplació*. Pero la limitación del número de las dignidades —rasgo esencial de la teoría para los fines de una combinatoria que precisaba establecer un número finito de combinaciones— no aparece hasta aproximadamente 1274, después de la 'iluminación' del Beato sobre el monte de Randa, en el *Ars Magna primitiva*." Cf. del mateix autor, *The Trinitarian World Picture*, Romanistisches Jahrbuch 7, 1955-6 (Bru 764), 234-5, i Hillg 7-8. Veure també les paraules encertades de Platzeck a *Miscelánea luliana*, Verdad y Vida, 31, 1973 (Bru 179), 391, "pero jamás se trata (al 2-Contemp) de una combinatoria general ... (la cual) presupone un análisis reductivo a conceptos básicos de todo nuestro pensar."

En quant a 43-LogGat, cal remarcar lo poc "lul·lià" que és. No és que hi faltin completament traces del seu pensament, però són ben poques en comparació a la supeditació de tot al seu sistema en les èpoques post-Randa. Sempre m'ha paregut una obra d'aprenentatge d'àrab i de lògica. En quant a 2-Contemp, cal remarcar el seu caràcter personal, subjectiu i emotiu, que em sembla únic en l'obra en prosa de Ramon Llull. Escrit en primera persona, l'autor parla directament a Deu, en un descàrrec torrencial d'emoció, de fervor i de contricció. Després de la il·luminació de Randa, només escriurà obres en prosa amb un fi ben concret: convèncer els altres; seràn obres objectificades, on la nota personal únicament apareixerà en petites introduccions o *explicitis*. És important observar, en aquest sentit, que fins i tot la seva obra posterior més intensament fervorosa i mística —el *Libre de Amic e Amat*— està escrita en tercera persona, i per tant extraordinàriament (o almenys per a una obra d'aquest tipus) objectificada.

L'única complicació en la col·locació d'aquestes tres obres al principi de la producció lul·liana, ve d'una cita de 42-DoctPue, que diu: "Enans que aprenes lògica en latí, la aprin, en romans, en les rimes qui són après aquest libre." (ed. Gret Schib, Barcelona, 1972 (Bru 55), 170). Com diu l'editora (ibid. 11), això ens indueix a pensar que "la *Doctrina pueril*

devia tenir una mena d'apèndix en vers." Però no hi ha cap indicatiu que aquest apèndix fos escrit després de 42-DoctPue ("qui són après" només indica la seva col·locació dins d'un manuscrit o còdex); a més, que es referesqui a 43-LogGat és més probable que probada. Així que aquesta cita no il·lumina tant com s'ha volgut suggerir (cf. Pla II, 14* i 11* n. 25).

49. Per aquestes dates, veure l'Apartat 19h més avall.

50. Per a la datació de 42-DoctPue i 13-SpirSa, veure els articles de GARCÍAS PALOU a EL XII, 1968, 33-45 (Bru 470) i 201-214 (Bru 471), i també PLATZECK, *Miscelânea* (Bru 179) citada anteriorment, 394-7. Per a Blanquerna, veure la n. 64 més abaix.

51. A 42-DoctPue c. 1,5 (ed. cit. 41) i c. 84,5 (ibid. 199. Cal observar a propòsit d'aquesta darrera cita, que *compliment* és un sinònim llatí de *perfecció*). A 44-Blanquerna, c. 102 (OE I, 280).

52. A 42-DoctPue cc. 63-64 (ed. cit. 148-150) i a 44-Blanquerna, c. 114 (OE I, 299).

53. Veure la llista de cites a Pla II, 14* i 15*. Per a 34-Defini i 35-QqComp de la primera llista, veure l'Apartat 20 i les notes 83-88. Per a 43-LogGat, veure n. 48 més amunt. A la segona llista s'ha d'afegir 42-Doctpue (citada en OE I, 126, 165 i 255).

54. OE I, 544 (cf. Pla II, 12* i n. 29).

55. Ed. cit., 190.

56. Veure ORL XVIII, p. x.

57. Veure la taula a les pp. 451-2 de ORL XVIII.

58. Per a aquestes dues obres, veure l'article de Lohr citat a la n. 26.

59. Veure l'Apartat 13e més amunt.

60. 36-DoctPri està citat a 44-Blanquerna (OE I, 301). La cita de 43-DoctPue senyalada en Pla II, 12*, no està mencionada al lloc corresponent de la p. 14*, ni l'he pogut retrobar en l'edició de Gret Schib. De tota manera 36-Coct Pri devia pertànyer a la mateixa època de preocupacions socials que 42-DoctPue i 44-Blanquerna.

61. Per aquestes dates, veure l'Apartat 19j més avall.

62. Per a 30-LectFigAd i 21a-Chaos, veure la n. 39 més amunt i els Apartats 19 b i 19 i més avall amb les seves notes corresponents.

63. Pel títol —*Libellus de quaestionibus compilatus per quem modus Artis demonstrativae patefit*— pertany, com va dir Carreras i Artau (Ca I, 291), al cicle de l'*Art demonstrativa*. (Veure més avall l'Apartat 20.)

64. Data molt discutida. M'inclin per la de Brummer a EL I, 1957, 257-261 (Bru 463), Oliver a EL III, 1959, 325-330 (Bru 465), i Garcias Palou a EL I, 1957 377-384 (Bru 466). Per a altres opinions veure OE I, 116-7 i Platzeck, *Miscelânea* (Bru 179), 397-9. En quant a l'ortografia "Blanquerna", veure a més de l'article citat de Platzeck i Pla II, 15* n. 36. TARRE, *Los códices*, AST 14, 1941 (Bru 460), 159 n. 9, OBRADOR, *Ramón Lull en Venecia*, BSAL 8, 1900 (Bru 436) 304 i n. 11, i a l'edició de ENC (Bru 41), Vol. IV, 1954, 6-9.

65. *Vida coetània*, ed. Francesc de B. Moll, Palma, 1933 (Bru 147), 16-17, i l'edició comentada de M. Batllori a OE I (Bru 148), 40.

66. Una clara referència a 2-Contemp, amb els seus 365 (de fet 366) capítols, dividits cada u en 30 paràgrafs.

67. Referències respectivament a 21-ArsDem, 30-LectFigAD i 21a-Chaos, la segona de les quals ha passat inadvertida fins ara. Però és ben clara en vista de la demostració de STOHR, *Literarkritisches*. EL I, 1957 (Bru 459), 51 de que originalment 21a-Chaos era només un capítol o secció de 30-LectFigAD, demostració esplendidament confirmada per aquest passatge. Cf. l'Apartat 19 i més avall.

La teoria de GARCÍAS PALOU a *El "Liber de Sancto Spiritu"*. EL III, 1959 (Bru 467), 67 n. 41, de que els paraules de la *Vida Coetània* damunt "los deu predicaments universals" citades a continuació constitueixen una referència al 24-ArsInvPar, em sembla innecessària, puix que el mateix 21a-Chaos parla extensament de *quinque universalibus* (MOG III, L. 4, 19) i de *decem praedicamentis* (ib. 26).

68. MARTINEZ FERRANDO, *La tràgica història dels reis de Mallorca*, Barcelona, 1960, 24-5.

69. Pla I, 6 i PASQUAL, *Vindiciae lullianae*, Avinyó, 1778 (RD 388), I, 116-8.

70. Com per exemple LONGPRE a *Dict. Théol. Cath.* (Bru 196), 1077, i Hillg xxiii.

71. Fins al 55-ArsInvVer de 1289 (veure els Apartats 21-22 més avall).

72. O al menys això deixa entendre datant el 3-ArsComplInv de 1271 (OE I, 39 n. 51). Por ventura segueix GALMES, *Dinamisme* 1935 (Bru 217), 11, obra excel·lent, però bastant embullada en quant a la cronologia de les primeres obres de Ramon Llull. Ca I, 288, data 3-ArsComplInv el "1271?" citant Galmés, però a les pp. 242-3 diu clarament que la ill.luminació de Randa, i per tant el 3-ArsComplInv, ve *després* dels nou anys d'estudi, que van de 1265 a 1274!

Una solució curiosa va prendre Peers al seu *Ramon Lull*, 1929 (Bru 197), 119-120, dient que la primera obra citada a l'Apartat 19b era 7-Demost; però les dues obres citades a continuació a la *Vida coetània* deixen ben patent que la primera cita és correcta quan diu "Art demostrativa" i no "Libre de demostracions". A més, la *Vida coetània*, per inexacta que pugui ser en qüestions cronològiques, és ben exacta en quant a referències bibliogràfiques (l'autor segurament tenia a mà la biblioteca de la Cartoixa de Vauvert; veure a més les nn. 33 i 39 per la seva tria d'obres de primera importància).

73. Com diu Galmés, op. cit., 7 (cf. OE I, 37 n. 34), però ell mateix admet que la majoria d'autors concedeixen dos anys per al seu romiatge.

74. Veure Platzeck, *Miscelánea* (Bru 179), 388, OE I, 34 n. 9 i sobretot els càlculs de Hillg I n. 4. Es curiós que Galmés no dona cap data.

75. La fundació de Miramar quedaria *dins* d'aqueixa etapa, més bé al principi d'ella.

76. La defensa de 2-Contemp (veure Apartat 19 a) per ventura data d'aquesta estada a Montpeller, però podria datar d'una estada anterior, ocasionant així la confusió cronològica en el cap del bon monge de Vauvert, que escrivia gairebé trenta anys després.

77. Veure n. 67 més amunt. Rubió, Llicons, 1911 (Bru 322), seguit parcialment per Lo iii/5 i Ot 21, data 21-ArtDem de 1282. Peers, op. cit., 154, la data de 1283.

78. C. 73,3 (ed. cit. 169).

79. C. 91,19 (ed. cit. 221).

80. Em pareix (com va parèixer a Na Gret Schib) que ambdues es refereixen a la mateixa obra.

81. Obrador, *Viatge d'investigació*, IEC Anuari 2, 1908 (Bru 438), 606-7, seguit per Rubió (op. cit., 21), Lo iv/6, Ottaviano (*Ars compendiosa*, 1930 (Bru 16, 393 i 440-1), p. 34), Schib (loc. cit.) i en part per Platzeck (Pla II, 12*).

82. Platzeck (loc. cit.), així que aquest autor té un peu a cada camp! (Cita Pasqual, op. cit., I, 127, però allà Pasqual no *identifica* l'obra esmentada a 42-DoctPue.)

83. Veure la n. 63 més amunt.

84. En contra de lo que va dir Rubió (loc. cit.), seguit per Longpré (loc. cit.) i Ottaviano (op. cit., pp. 15 i 34), pareix que es troba als Mss. següents (dic "pareix" perquè, coneixent només descripcions publicades, és difícil identificar una obra inèdita; veure de tota manera, ROL V, 184):

Madrid, Univ. 106, fols. 108-110v

Múnic, CLM 10552, fols. 1-4v

Múnic, CLM 10570, fols. 9-13v

Vat. lat. 3069, fols. 1-4v

Florència, Ricc. 1001, fols. 94r-94v

Venècia, Marc. VI, 154, fols. 5v-7v

New York, Columbia, Plimpton 187, fols. 26-29

85. Fol. 83v del Ms. ambrosià.

86. Veure l'Apartat 25 més avall.

87. Els fols. 86-87 del Ms. ambrosià donen les llistes següents: "Justícia, prudència,

fortaleza, tempraça, fe, esperança, caritat, paciència, pietat" i "Avarícia, gola, luxúria, supèrbia, accídia, enveja, ira, falssia, inconstància" que concorda perfectament amb les llistes a l'Apartat 13 més amunt.

88. Veure l'Apartat 26 més avall.

89. L'*Introductorium magnae artis generalis* és una obra insuficientment coneguda pels lul·listes. Està conservada a tres Mss.: Múnic, CLM 10512 (s. XIV-XV), Bergamo, Civ. 4.27 (s. XV) i Roma, San Patricio, 1/110 (s. XVI). La cita a Pla II, 47* n. 138 de Múnic, CLM 10589 em pareix errònia (cf. ROL V, 195-6). Les meves informacions dels Mss. de Múnic aquí i a la n. 84 són degudes a l'amabilitat de Llorenç Pérez Martínez, qui m'ha deixat consultar les seves notes manuscrites.

El 139-Introd ha estat estampat quatre vegades: en Llatí a Lió, 1515 (RD 54), i altre vegada a Lió, 1635-7 (RD 210-2); en Francès a París, 1634 (RD 209); i en Castellà (amb comentaris de Zepeda) a Brussel·les, 1663-4 (RD 246 i 249).

Bibliografia a HLF 131, Ot 223, G1 eb, Av 115, Ca 49, Pla 139, l'índex de RD i ARTUS, *The Tradition of the "Ars Brevis"*, El XIII, 1969 (Bru 502), 170-1.

90. Val la pena citar l'important pròleg de 55-Ars InvVer (MOG V): "Ars praesens descendit ab *Arte demonstrativa*; et licet existentia vel essentia hujus et illius sit una et eadem, tamen est earum Modus procedendi diversus: nam illa procedit per Terminos redactos in Literas, ista vero est contenta suis propriis Terminis seu Principiis, nec indiget alia nota Literarum, sicut illa, ut illi, qui volunt evitare *Alphabetum Demonstrativae Artis*, Attingant Terminos seu Principia hujus Artis sub sui propriis significatis. Veruntamen oportet nos necessario uti Literis pro Terminis in ista eadem *Arte in Figuris, non autem in processu*; nam aliter non posset fieri Inquisitio nec Inventio in duabus ultimis Figuris hujus Artis."

91. Només conec una obra anterior al 55-ArsInvVer amb definicions, que és la 3-ArsComplInv, precisament la primera obra del primer cicle. Però sempre m'han paregut sospitoses aquestes definicions per 1) esser úniques entre les més de 50 primeres obres, 2) per aparèixer com a apèndix a l'obra (Platzek les dona nombre apart, 3a-DefPri), 3) per contenir les mateixes paraules definides dues i fins i tot tres vegades (per exemple, *sapientia, perfectio* i *voluntas* tenen tres definicions cada una), 4) per contenir definicions d'una puerilitat poc lul·liana ("Perfectio est id, per quod Entia sunt perfecta"), i 5) per tenir la darrera secció (*Definitiones XXX Modorum Specialium*) en orde alfabètic, procediment tan poc usual que a l'*Art amativa* Llull es troba amb la necessitat de donar explicacions (ORL XVII, 389) de com s'ha d'emprar allò tan exòtic. Puix que aquest apèndix glossarial apareix a Mss. Medievals, deu esser obra de qualche lul·lista (emprant de vegades definicions lul·lianes aparescudes a obres posteriors) X del Siglo XIV o XV.

92. Apareix a 55-ArsInvVer, però en forma primitiva.

93. Veure Ca I, 292. L'obra fou escrita ente el setembre de 1293 i el gener de 1294 (veure ORL XVI, xii-xiii i 517), i no el gener de 1293 com diu Platzet (Pla II, 25*), si no és quie compti *ab incarnatione*.

94. ORL XIV, 286.

95. Tornaran a aparèixer —amb llistes bastant diferents— a 112-LogNov139-Introd (veure Apartat 20d i la n. 89) 146-ArsGenUlt (amb la mateixa llista en 142-ArtBreu), 285-ArsCons i aïlladament en el Ms. Fray Torcaz I de Las Palmas (veure SMR IV, 48-9). A més, els nos. Ci fins al CC dels Proverbis de Ramon (Pla 81) constitueixen unes altres *Cent Formes*.

96. Veure els Apartats 13 i 20 més amunt, i la n. 81; veure per altra part la taula a ROL III, 34-5. Dic "que he pogut trobar" perquè entre 77-ArbSci i 131-ArsMag Praed hi ha una quinzena d'obres encara inèdites.